

ZBIGNIEW ANUSIK¹

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0002-54-83-4970

ZAMACH NA ŻYCIE KRÓLA SZWECJI GUSTAWA III Z DNIA 16 MARCA 1792 R. GENEZA, PRZEBIEG, KONSEKWENCJE

**Assassination attempt on the life of King Gustav III of Sweden on March 16, 1792.
The genesis, course of events, and consequences**

Abstract

The assassination attempt on the life of King Gustav III of Sweden on March 16, 1792 was an event that aroused great interest among both his contemporaries and posterity. This issue has been discussed in numerous historical works. However, it has not been discussed by any Polish historian yet. The author, who has been researching the history of Sweden during the reign of Gustav III for several decades, on the basis of the most important printed sources, the literature on the subject and his own archival studies, presents the genesis of this assassination attempt broadly understood, the formation of a conspiracy originally aimed at deposing Gustav III, the course of events at the masquerade ball in the Stockholm Opera House, the investigation against the regicides, and the last days of the king, who died on March 29, 1792. The conclusion contains information about the history of Sweden in the first months of the regency Charles, Duke of Södermanland, and all the political consequences of the tragic death of the ruler who had a chance to play a significant role internationally in the turbulent 1790s.

Keywords: Gustav III, assassination attempt on the life of the King of Sweden, the king's assassin, Jacob Johan Anckarström, Sweden at the end of the 18th century, French Revolution

Streszczenie

Zamach na życie króla Szwecji Gustawa III dokonany w dniu 16 marca 1792 r. był wydarzeniem, które wzbudziło ogromne zainteresowanie tak współczesnych, jak i potomnych. Problem ten doczekał się omówienia w licznych pracach historycznych. Nie doczekał się jednak opracowania napisanego przez polskiego historyka. Autor, od kilkudziesięciu lat zajmujący

---

¹ Prof. dr hab. Zbigniew Anusik, kierownik Katedry Historii Nowożytnej w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego; zainteresowania naukowe: historia Szwecji w XVII i XVIII w., historia dyplomacji XVIII w., dzieje Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w. e-mail: zbigniew.anusik@uni.lodz.pl.

się badaniem dziejów Szwecji w dobie panowania Gustawa III, na podstawie najważniejszych źródeł drukowanych, literatury przedmiotu oraz własnych badań archiwalnych, przedstawia szeroko pojętą genezę tego zamachu, zawiązanie sprzysiężenia, którego pierwotnym celem było odsunięcie Gustawa III od władzy, przebieg wydarzeń na balu maskowym w sztokholmskiej operze, śledztwo przeciwko królobójcom oraz ostatnie dni króla, który zmarł 29 marca 1792 r. W zakończeniu pojawiają się informacje o dziejach Szwecji w pierwszych miesiącach regencji sprawowanej przez Karola ks. Södermanlandii oraz o wszystkich następstwach politycznych tragicznej śmierci władcy, który miał szansę odegrania doniosłej roli na arenie międzynarodowej w burzliwych latach dziewięćdziesiątych XVIII w.

Słowa kluczowe: Gustaw III, zamach na życie króla Szwecji, królobójcy, Jacob Johan Anckarström, Szwecja w końcu XVIII w., rewolucja francuska

16 marca 1792 r. były kapitan gwardii królewskiej Jacob Johan Anckarström na balu maskowym w sztokholmskiej operze ranił śmiertelnie króla Szwecji Gustawa III. Wydarzenie to wzbudziło ogromne zainteresowanie w całej Europie. Było też szeroko komentowane i opisywane tak przez współczesnych, jak i potomnych. Dzieje tego zamachu zostały przedstawione (najczęściej na marginesie innych rozważań autorów) w licznych opracowaniach historycznych, napisanych głównie przez badaczy szwedzkich². Istnieje jednak również kilka prac na ten temat autorstwa historyków zachodnioeuropejskich i amerykańskich. O pełniejsze przedstawienie tego wydarzenia nie pokusił się natomiast żaden z historyków polskich³. Po kilkudziesięciu latach poświęconych na badanie dziejów Szwecji w dobie panowania Gustawa III uznałem zatem, że nadszedł czas, aby opracować również i to zagadnienie.

Gustaw III (1746-1792) był bez wątpienia jednym z najwybitniejszych władców Szwecji panujących w XVIII stuleciu. Na tron wstąpił w 1771 r. po śmierci ojca – Adolfa Fryderyka. 29 maja 1772 r. koronował się w sztokholmskim Storkyrkan. Od początku panowania był ściśle związany z Francją. 19 sierpnia 1772 r., przy zachęcie i wsparciu dworu wersalskiego, Gustaw III dokonał bezkrwawego zamachu stanu. W ten oto sposób w sierpniu 1772 r. zakończyła się w dziejach Szwecji trwająca ponad 50 lat (1720-1772) „epoka wolności”⁴.

² W tym miejscu wypada wspomnieć przede wszystkim o najnowszych opracowaniach poświęconych w całości lub też przynajmniej w części temu zagadnieniu. Por. L. Ericson Wolke, *Mordet på Gustav III*, Lund 2005; D. Harrison, *Mordet på Gustav III*, Lund 2020; A. Henrikson, *Ekot av ett skott. Öden kring 1792*, Högnäs 1986 (tu głównie o uczestnikach spisku i ludziach z otoczenia Gustawa III); L. Landen, *Gustaf III. En biografii*, Stockholm 2004 (tu o samym zamachu niewiele, gdyż autor, niebędący historykiem, skupia się przede wszystkim na kwestiach związanych z szeroko pojętą kulturą); J.S.A.M. Van Koningsbrugge, *Gustav III: Tyrant or Martyr*, w: *Trade, diplomacy and cultural exchange. Continuity and change in the North Sea area and the Baltic c. 1350-1750*, ed. H. Brand, Hilversum 2005, s. 211-219 (tu jednak kwestii zamachu na życie Gustawa III poświęcono zaledwie jedną stronę).

³ Jedyną pracą polskiego historyka dotyczącą podejmowanego w artykule problemu jest artykuł P. Ugniewskiego. Zamach na Gustawa III nie jest jednak przedmiotem badań podjętych przez tego autora. Por. idem, *Zamach na Gustawa III. Relacja polskiego świadka – autentyk czy apokryf?*, „Przegląd Historyczny”, 99/2008, s. 651-659.

⁴ C.F. Sheridan, *A History of the Late Revolution in Sweden*, London 1788; A. Geffroy, *Gustave III et la cour de France. Suivi d'une étude critique sur Marie-Antoinette et Louis XVI apocryphes*, t. 1, Paris 1867, s. 131-135, 137-138, 150-158, 160-167; R.N. Bain, *Gustavus III and his Contemporaries 1746-1792. An Overlooked Chapter of Eighteenth Century History*, vol. 1, London 1894, s. 81-131, 136-138; C.T. Odhner, *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering*, Bd 1: (1771-1778), Stockholm 1885, s. 114-154; A. Söderhjelm, *Sverige och den*

Oktrojowana przez Gustawa III w dniu 21 sierpnia 1772 r. nowa konstytucja (forma rządu) przeobraziła gruntownie ustrój polityczny królestwa. Król nie wprowadził jednak pełnej autokracji. Konstytucja sierpniowa była kompromisem pomiędzy koncepcją oświeconego absolutyzmu a starymi szwedzkimi tradycjami parlamentarnymi. Władza ustawodawcza została podzielona między stany i króla⁵.

Bezpośrednio po zamachu sierpniowym Gustaw III przystąpił do gruntownej reformy struktur politycznych i społeczno-gospodarczych Szwecji. Dokonano wówczas liberalizacji obrotu towarowego z zagranicą, przeprowadzono śmiałą reformę monetarną i podporządkowano władzom centralnym prowincjonalny aparat biurokratyczny. Król zreformował również i unowocześnił wymiar sprawiedliwości⁶. Już na początku lat osiemdziesiątych Gustaw III stracił jednak zainteresowanie dla reform i zaczął dojrzywać do myśli o odejściu od zasad konstytucjonalizmu i wprowadzeniu w Szwecji silnych rządów królewskich. Dlatego zdecydował się odsunąć od spraw państwowych doradców ze starej szkoły politycznej, zastępując ich swoimi protegowanymi⁷.

Od schyłku 1786 r. Gustaw III rozpoczął przygotowania do wojny. Początkowo myślał o interwencji w Holandii. Wybuch wielkiej wojny wschodniej sprawił jednak, że król zdecydował się zaatakować Rosję. Co istotne, władca Szwecji nie musiał się już oglądać na stanowisko sojuszniczej Francji, która do tej pory starała się hamować jego wojownicze zapędy. Kryzys wewnętrzny monarchii Ludwika XVI sprawił bowiem, że dwór wersalski nie był w stanie odgrywać dotychczasowej roli na arenie międzynarodowej. W końcu czerwca 1788 r. Gustaw III, któremu konstytucja z 1772 r. zabraniała rozpoczynania wojny ofensywnej bez zgody riksdagu, sprowokował incydent na granicy z Rosją, a nagłaśniając odpowiednio to wydarzenie, przerzucił odpowiedzialność za wybuch konfliktu na dwór petersburski⁸.

franska revolutionen. Bidrag till kännedom om Sveriges och Frankrikes inbördes förhållande i slutet av 1700-talet, Bd 1: (*Gustav III:s tid*), Stockholm 1920, s. 37-39; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, Stockholm 1957, s. 57-65; H.A. Barton, *Scandinavia in the Revolutionary Era 1760-1815*, Minneapolis 1986, s. 77-83; Z. Anusik, *Dyplomacja szwedzka wobec kryzysu monarchii we Francji w latach 1787-1792*, Łódź 2000, s. 47-53; idem, *Monarchistyczny zamach stanu Gustawa III z 19 sierpnia 1772 r. Geneza, przebieg, konsekwencje*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 12/2013, nr 1, s. 91-121.

⁵ W. Coxe, *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, vol. 4, London 1787, s. 429-447; G. Landberg, *Den svenska riksdagen under den gustavianska tiden*, w: *Sveriges riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning*, Bd 7, Stockholm 1932, s. 24-41; C.T. Odhner, *Sveriges politiska*, s. 155-157; R.N. Bain, op. cit., s. 131-132; L. Stavenow, *Den gustavianska tiden 1772-1789, Sveriges politiska historia till våra dagar*, utg. E. Hildebrand, L. Stavenow, Bd 10, Stockholm 1925, s. 12-17; H.A. Barton, *Gustav III of Sweden and the Enlightenment*, „Eighteenth Century Studies. An Interdisciplinary Journal”, 6/1972-1973, no 1, Berkeley (University of California), s. 11-12; idem, *Scandinavia*, s. 82-83; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 56-58; idem, *Czy na pewno pierwsza? Kilka uwag o konstytucjach szwedzkich XVIII wieku*, w: *Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki. Reminiscentje w 220. rocznicę uchwalenia*, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2009, s. 198-200.

⁶ C.T. Odhner, *Sveriges politiska*, s. 345 n., 348 n., 352-381, 430 n., 436-454, 459-471, 476-478, 509-517; L. Stavenow, *Den gustavianska*, s. 35-48; A. Geffroy, op. cit., s. 313, 315, 320-322; R.N. Bain, op. cit., s. 165-172, 176-177; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 78-79, 87-89; H.A. Barton, *Scandinavia*, s. 101-103, 105, 111-112; idem, *Gustav III*, s. 16; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 60-65.

⁷ C.T. Odhner, *Sveriges politiska*, Bd 2: (1779-1787), Stockholm 1896, s. 97 n., 210 n., 216 n., 223 n., 239 n., 378 n., 417-422; R.N. Bain, op. cit., s. 252-255, 259; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 72-75, 252-253; H.A. Barton, *Gustav III*, s. 20; idem, *Scandinavia*, s. 135; O. Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia*, Bd 2, del. 2: (1721-1792), Stockholm 1957, s. 249; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 92-93.

⁸ R.N. Bain, op. cit., vol. 2, London 1895, s. 13-15; L. Stavenow, *Den gustavianska*, s. 133, 154-155; H.A. Barton, *Scandinavia*, s. 154-156; A. Söderhjelm, op. cit., s. 63-64, 79-80, 84-85, 89, 94-95; O. Jägerskiöld, op. cit., s. 250; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 257, 260; G. Rystand, *Varför krig? Något om bakgrund och „orsaker” till Gustav III:s ryska krig*, w: *Gustav III:s ryska krig*, red. G. Artéus, Stockholm 1992, s. 9-22; E. Birck, *General Tolls*

Działania wojenne od początku przybrały jednak niekorzystny dla Szwedów obrót. Nie udało się im zdobyć panowania na Bałtyku i wysadzić desantu w okolicach Petersburga. Na domiar złego, Finowie nie zamierzali walczyć z Rosją. W nocy z 12 na 13 sierpnia 1788 r. w miejscowości Anjala 113 fińskich oficerów zawiązało konfederację, protestując przeciwko rozpoczęciu wojny bez zgody riksdagu⁹. Tymczasem do Finlandii dotarła wiadomość, że 19 sierpnia proklamowano w Kopenhadze wojnę przeciwko dworowi sztokholmskiemu. Gustaw III natychmiast wrócił do Sztokholmu. 11 września wyruszył w swoją słynną podróż do Dalarna. Tu wygłaszał porywające mowy, wszędzie rozbudzając patriotyczne i rojalistyczne nastroje. Marsz Duńczyków w głąb Szwecji został jednak powstrzymany nie dzięki działaniom militarnym, a dzięki interwencji dyplomatycznej dworów londyńskiego i berlińskiego. 9 października 1788 r. wynegocjowano zawieszenie broni, a 6 listopada 1788 r. podpisano konwencję w Uddevalla, przewidującą wstrzymanie działań wojennych na okres 6 miesięcy i definitywną ewakuację wojsk duńskich ze Szwecji. Teraz król mógł zająć się zbuntowanymi oficerami. Już w październiku 1788 r. nastąpiły pierwsze aresztowania uczestników konfederacji w Anjala. Kolejnych zatrzymywano sukcesywnie aż do lutego 1789 r.¹⁰

Podczas obrad riksdagu 1789 r. król zdecydował się na dokonanie kolejnego zamachu stanu. Do Drottningholmu ściągnął 1200 dalekarlijskich ochotników. Zmobilizował też sztokholmską milicję mieszczańską. 20 lutego 1789 r. wydał rozkaz zatrzymania w areszcie domowym 19 najbardziej aktywnych liderów opozycji. Następnego dnia, 21 lutego 1789 r., Gustaw III przedstawił riksdagowi poprawkę do konstytucji z 1772 r. zwaną „Aktem jedności i bezpieczeństwa” (Förenings- och säkerhetsakt). Przyjęta przez aklamację (przy głośnych protestach szlacheckich deputowanych) na plenarnym posiedzeniu stanów, zwiększała ona w bardzo znaczący sposób zakres uprawnień królewskich. Zamach z 21 lutego 1789 r. oznaczał więc *de facto* powrót do czasów królewskiego absolutyzmu. 28 kwietnia Gustaw III rozwiązał riksdag, a 11 maja 1789 r. zlikwidował Radę Państwa. Cała władza została skoncentrowana w rękach króla¹¹.

krigsplan år 1788. Dess utförande och sammanbrott, Helsingfors 1944, s. 3-89; idem, *Angående Tolls krigsplan 1788. Ett bemötande*, Helsingfors 1945; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 100-102, 174-188.

⁹ C.T. Odhner, *Sveriges politiska*, Bd 3: (1787-1788), Stockholm 1905, s. 62-65, 76-80, 93-95 n., 134 n., 139 n., 147 n., 157 n., 160 n., 236, 240-241; L. Stavenow, *Den gustavianska*, s. 157-166; R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 18-29; A. Söderhjelm, op. cit., s. 95, 99; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 264-265; H.A. Barton, *Scandinavia*, s. 156-158; idem, *Russia and the Problem of Sweden-Finland 1721-1809*, „East European Quarterly”, 5/1972, no 4, s. 448-449; L. Ericson, *Kriget till lands 1788-1790*, w: *Gustav III:s ryska*, s. 80-83; J. Glete, *Kriget till sjöss 1788-1790*, w: ibidem, s. 141-148; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 189-191; idem, *Przykład szwedzki – konfederacja w Anjala*, w: *Król a prawo stanów do oporu*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 2010, s. 163-180. Warto też przywołać najnowsze opracowanie pióra H. Nordlanda, w którym autor przedstawia rozterki uczestników sprzysiężenia w Anjala stojących wobec wyboru pomiędzy żołnierskim obowiązkiem a obywatelską powinnością. Por. idem, *Soldiers and Citizens: The concept of citizenship and the Anjala Covenant, 1788-1790*, „Scandinavian Journal of History”, 39/2014, s. 246-263.

¹⁰ R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 29-37; A. Söderhjelm, op. cit., s. 101, 105; H.A. Barton, *Scandinavia*, s. 159-163; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 191-192, 198-199, 203-204. Należy w tym miejscu dodać, że uformowane ostatecznie w okresie od czerwca do sierpnia 1788 r. trójprzymierze z Berlina i Loo, łączące sojuszem Anglię, Prusy i Holandię zajmowało wrogą postawę zarówno wobec Francji (ze względu na jej wcześniejszą politykę wobec Holandii), jak i wobec wojujących z Turcją dworów cesarskich, a więc Rosji i Austrii. Godząc się na mediację Londynu i Berlina w wojnie z Danią, Gustaw III narażał się więc na niezadowolone sprzymierzonego z nim dworu wersalskiego.

¹¹ C.T. Ohner, *Sveriges politiska*, Bd 3, s. 259-261; L. Stavenow, *Den gustavianska*, s. 172-187; A. Geffroy, op. cit., t. 2, s. 74-88; *Berättelse om Riksdagen i Stockholm 1789, af Olof Wallquist*, w: *Historiska Handlingar*, Bd 5, Stockholm 1866, s. 237-466; G. Landberg, op. cit., s. 77-109; W. Tham, *Konung Gustaf III och rikets ständer vid 1789 års riksdag*, Stockholm 1866. Tekst „Aktu jedności i bezpieczeństwa” por. Archiwum Główne Akt

Od chwili przeprowadzenia zamachu lutowego Gustaw III coraz mniej uwagi poświęcał sprawom wewnętrznym, w coraz większym stopniu skupiając się na kwestiach związanych z polityką zagraniczną. Najważniejszym problemem była oczywiście przedłużająca się wojna z Rosją. Zwycięstwo Szwedów w bitwie morskiej pod Svensksundem (9 lipca 1790 r.) otworzyło drogę do rozpoczęcia negocjacji pokojowych. Już 14 sierpnia 1790 r. podpisano też traktat pokojowy w miejscowości Värälä. Przewidywał on przywrócenie pokoju na zasadzie *status quo ante bellum*. Oznaczał też *de facto* uznanie przez dwór petersburski nowelizacji szwedzkiej konstytucji dokonanej w lutym 1789 r.¹²

Więści o zawarciu przez Szwecję pokoju z Rosją doprowadziły do zerwania rozmów sojuszniczych z państwami trójprzymierza, zawieszenia podobnych negocjacji z Rzecząpospolitą i znacznego ochłodzenia stosunków z Turcją. Już we wrześniu 1790 r. król Szwecji wznowił jednak rozmowy z przedstawicielami państw trójprzymierza w Sztokholmie, a w październiku zgłosił swoją kandydaturę do korony polskiej. W obliczu spodziewanego wybuchu wojny pomiędzy państwami trójprzymierza a dworem petersburskim obie strony zabiegały o zapewnienie sobie współdziałania dworu sztokholmskiego w przyszłym konflikcie. Król podbijał swoją cenę i oczekiwał, kto zaoferuje mu większe korzyści. W ten sposób doczekał chwili, gdy na przełomie kwietnia i maja 1791 r. Anglia i Prusy porzuciły myśl o rozpoczęciu wojny z Rosją. Gustaw III nie zmartwił się jednak zbyt tym rozwojem wydarzeń. Jego zainteresowania w coraz większym stopniu koncentrowały się bowiem wokół wypadków we Francji¹³.

Wiosną 1791 r. władca Szwecji rozpoczął konkretne działania na rzecz ratowania tronu Ludwika XVI. Z pełnym przekonaniem poparł pomysł zorganizowania ucieczki króla Francji z Paryża. Jednocześnie zaoferował francuskiemu władcy pomoc zbrojną w dziele restauracji *ancien regime'u*. 14 czerwca 1791 r. pojawił się w Akwizgranie, gdzie zamierzał oczekiwać na uciekającą z Paryża francuską parę królewską. 21 czerwca dotarła do niego wiadomość o zatrzymaniu rodziny królewskiej w Varennes. Był to przełomowy moment w życiu Gustawa III. Od tej chwili zaangażował się on bowiem bez reszty w dzieło ratowania monarchii francuskiej. W lipcu 1791 r. rozesłał posłów do dworów europejskich, od których spodziewał się uzyskać pomoc zbrojną lub finansową. Zaraz po wyprawieniu w drogę swoich wysłanników opuścił Akwizgran. Powrócił do swojej stolicy 3 sierpnia 1791 r. W tym samym czasie miał już gotowy projekt lądowania oddziałów szwedzkich w Normandii. W końcu września 1791 r. dotarła do Sztokholmu wiadomość o zaprzysiężeniu przez Ludwika XVI nowej konstytucji francuskiej. Gustaw III uznał, iż od czasu zatrzymania króla w Varennes władca Francji nie

Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Publiczne Potockich (dalej: APP) nr 227, s. 1080-1089. Por. też B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 288-295; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 204-205, 560; idem, *Czy na pewno*, s. 205-206.

¹² R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 82-102; L. Stavenow, *Den gustavianska*, s. 188-194, 197, 202; R.C. Anderson, *Naval Wars in the Baltic during the Sailing Ship Epoch 1522-1810*, London 1910, s. 254 n.; O. Jägerskiöld, op. cit., s. 331, 335; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 273-275, 277; L. Ericson, op. cit., s. 83-104; J. Glete, op. cit., s. 148-165; G. Artéus, *Gustav III:s militära ledarskap*, w: *Gustav III:s ryska*, s. 175-183; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 254-259, 281-287. Tekst traktatu pokojowego z Värälä por. AGAD, APP nr 227, s. 724-726.

¹³ C.T. Odhner, *Gustaf III och Katarina II efter freden i Värälä*, Stockholm 1895, s. 11-13; R.H. Lord, *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973, s. 121-122, 131-136; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 278, 299-302, 309; O. Jägerskiöld, op. cit., s. 337-339; Z. Anusik, *Rokowania o polsko-szwedzki traktat sojuszniczy w 1790 roku*, „Zapiski Historyczne”, 61/1996, z. 2-3, s. 37-38; idem, *O polską koronę. Dwór sztokholmski wobec kwestii sukcesji tronu w Polsce w dobie Sejmu Czteroletniego*, w: *Studia i materiały z dziejów nowożytnych*, red. K. Matwijowski, S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 1995, „Prace historyczne”, t. 13, s. 147-167; idem, *Dyplomacja*, s. 288-294.

dysponuje wolnością osobistą, a zatem żadna z jego decyzji nie jest suwerenna i nie ma mocy prawnej. Podobnie rozumowano na dworze petersburskim. Zbieżność poglądów na sprawy francuskie umożliwiła finalizację ciągnących się od kilku miesięcy rokowań. 19 października 1791 r. podpisano w Drottningholmie szwedzko-rosyjski traktat sojuszniczy. Gustaw III miał wszelkie powody do zadowolenia. Rosyjskie subsydia i rosyjski korpus posiłkowy miały mu bowiem umożliwić przeprowadzenie zbrojnej interwencji we Francji¹⁴.

Traktat sojuszniczy z Rosją został zawarty zbyt późno, aby Gustaw III mógł realnie myśleć o rozpoczęciu inwazji na Francję jeszcze w 1791 r. Również dyplomatom Gustawa III nie udało się pozyskać do współpracy przeciwko rewolucyjnej Francji żadnego (poza madryckim) z dworów europejskich. Inicjatywy króla Szwecji nie znalazły zrozumienia. Niemniej jednak na przełomie 1791 i 1792 r. szwedzki monarcha kontynuował przygotowania do zbrojnej interwencji na ziemi francuskiej. Najpierw jednak musiał spotkać się ze stanami, aby zdobyć pieniądze na realizację swoich zamierzeń. Król obawiał się silnego oporu ze strony przedstawicieli stanu szlacheckiego. Dlatego zdecydował, że posiedzenie riksdagu odbędzie się nie w Sztokholmie, ale na prowincji, w miejscowości Gävle. Obwieszczenie o zwołaniu riksdagu zostało opublikowane 20 grudnia 1791 r. W obawie przed rozruchami Gustaw III otoczył miejsce przyszłych obrad poważnymi siłami wojska i mieszczańsko-chłopskiej milicji¹⁵.

Przyznać trzeba, że król naprawdę miał powody, żeby obawiać się spotkania ze stanami. Na początku lat dziewięćdziesiątych wyraźnie wystąpiły bowiem w Szwecji oznaki kryzysu ekonomicznego. Rosły ceny żywności i artykułów pierwszej potrzeby. Spadła produkcja i sprzedaż tekstyliów. Zamknięto wiele fabryk. W biednym kraju panowała niesłychana nędza. Powszechne były narzekania na wzrost obciążeń podatkowych i deprecjację pieniądza papierowego, który stracił 1/3 swojej nominalnej wartości. Dotykało to zwłaszcza żołnierzy, marynarzy i urzędników państwowych, którzy odbierali swoje wynagrodzenia w biletach Riksbanku. Szefowie banku centralnego odmówili pozaustawowego finansowania wydatków państwowych. Kupcy skarżyli się, że sojusz z Rosją naraża ich na represje ze strony Wielkiej Brytanii. Drobną burżuazja, generalnie przychylna rządowi, niepokoiła się coraz bardziej widocznym zastojem gospodarczym. Większa część szlachty od dawna sprzeciwiała się polityce królewskiej. Nie mogła darować królowi zniesienia większości przywilejów, aczkolwiek w rzeczywistości zachowała swoją przewagę w zakresie posiadania ziemi. Nadal cieszyła się również licznymi zwolnieniami podatkowymi. Nie płaciła nic z pól folwarcznych (*säterier*), a niezbyt wiele z gospodarstw pozostających w użytkowaniu zależnych od nich *frälse*. Niemniej jednak wśród szlachty panowało powszechne przekonanie, że to polityka ekonomiczna rządu jest przyczyną wszelkiego zła. Na domiar złego, trzy niższe stany, tak jak u schyłku „epoki wolności”, ponownie przypuściły atak na uprzywilejowaną pozycję

¹⁴ N. Åkeson, *Gustaf III:s förhållande till franska revolutionen*, Bd 1, Lund 1885, s. 116-117, 124, 127-128, 130, 133-134, 137-138; C.T. Odhner, *Gustaf III*, s. 44-45, 50-54; A. Söderhjelm, op. cit., s. 274-276, 278-279; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 325-367, 431-442; idem, *Gustaw III w obozie kontrrewolucji. Stanowisko dworu sztokholmskiego wobec sytuacji we Francji po nieudanej ucieczce Ludwika XVI z Paryża w czerwcu 1791 r.*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2/2003, nr 1 (3), s. 113-155.

¹⁵ N. Åkeson, op. cit., Bd 2, Lund 1886, s. 160-162; A. Söderhjelm, op. cit., s. 302; R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 160-161; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 443-543; idem, *Kongres zbrojny u granic Francji. Niespełniona nadzieja kontrrewolucji spod znaku Tuileriów w latach 1791-1792*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2/2003, nr 2 (4), s. 111-179; idem, *Gustaw III i baron de Breteuil. Nieznana karta z dziejów sekretnej dyplomacji w latach 1790-1792*, „Zapiski Historyczne”, 69/2004, z. 2-3, s. 25-67.

szlachty w społeczeństwie. Pojawiały się głosy, że pomimo przeprowadzenia licznych reform, król tak naprawdę niewiele zrobił dla nieuprzywilejowanych¹⁶.

Jeszcze groźniejszy dla Gustawa III był fakt, że wśród szwedzkiej arystokracji i szlachty w coraz większym stopniu ujawniały się nastroje antyroyalistyczne. Na tajnych spotkaniach masonów, iluminatów i swedenborgian zbierała się opozycja. Dyskutowano tam o prawach naturalnych i umowie społecznej. Mówiono o prawie do oporu przeciwko uciskowi. Z rozrzewnieniem wspomniano „epokę wolności”. Rozważano możliwość powrotu do starej szwedzkiej tradycji monarchii mieszanej. Nie bez znaczenia był tu również wpływ, tak zniechęconej przez króla, rewolucji francuskiej, której ideologia miała swoich zwolenników w Szwecji w różnych grupach społecznych. Krytykowano monarchę w różnych pamfletach i paszkwilach, które krążyły w rękopiśmiennych odpisach. Dom siostry Gustawa III, księżniczki Zofii Albertyny, był siedliskiem opozycji, jej „wylęgarnią”, jak kpiąco mówił o tym sam król. W otoczeniu brata monarchy, Karola ks. Södermanlandii, na zamku Rosenberg zbierali się wróżbici, wywoływacze duchów i inni wizjonerzy, którzy przepowiadali zabójstwo Gustawa III i wyniesienie na tron organizatora tych spotkań. W armii wielu oficerów podzielało poglądy swoich towarzyszy z armii fińskiej i nie potępiało wcale konfederacji z Anjala. Zdając sobie z tego sprawę, król musiał zastąpić wielu szlacheckich oficerów gwardii oficerami nie pochodzącymi ze stanu pierwszego. To w jeszcze większym stopniu wpłynęło na nastroje korpusu oficerskiego. Wielu jego członków należało do masonerii. Na tajnych posiedzeniach z udziałem oficerów w czynnej służbie dyskutowano o teorii tyranobójstwa. Krytykowano monarchię absolutną, powołując się na Biblię, Arystotelesa i szwedzkie tradycje ustrojowe. Przywoływano przykład Danii, gdzie odsunięto od władzy chorego umysłowo Chrystiana VII. Rozważano możliwość pozbawienia korony Gustawa III i ustanowienia regencji. Wielu młodych szlachciców marzyło wręcz o odegraniu roli Brutusa¹⁷.

Na czele wszystkich niezadowolonych z polityki króla stanął generał-major Carl Fredrik Pechlin baron von Löwenbach, niegdyś czołowy polityk szwedzki „ery wolności”, który po roku 1772 formalnie wycofał się z życia politycznego. Naprawdę jednak stary intrygant nigdy nie zaprzestał spiskowania przeciwko Gustawowi III. Nadal utrzymywał też kontakty z wieloma przedstawicielami szwedzkiej arystokracji i wyższej burżuazji Sztokholmu. Po zamachu stanu z 1789 r. Pechlin przystąpił do montowania antykrólewskiego sprzysiężenia, która objęło swym zasięgiem kilkuset uczestników, a było tak dobrze zakonspirowane, że nie wiedział o nim nawet wszechwiedzący komendant sztokholmskiej policji, a w istocie szef tajnych służb Gustawa III, Nils Henric Liljensparre. Już jesienią 1791 r. w otoczeniu Pechlina dyskutowano o zabiciu króla, co miało być wstępem do wojskowego zamachu stanu. Sprzysiężeni chcieli naśladować działania podjęte przez Gustawa III w 1772 r., a więc zając sztokholmski Arsenał i gmach Admiralicji. W związku z tym pracowali nad pozyskaniem oddziałów stacjonujących w stolicy, szczególnie korpusu artylerii i regimentu gwardii

¹⁶ K.G. Hildebrand, *Fagerstbrukens historia*, t. 1, Stockholm 1957, s. 92 n., 363 n.; E.F. Heckscher, *Mercantilism*, 2nd ed., London 1962, s. 352-353; C. Nordmann, *Gustave III. Un démocrate couronné*, Lille 1986, s. 243-244.

¹⁷ L. Krusius-Ahrenberg, *Tyrannmördaren C.F. Ehrensvärd*, Helsinki-Stokholm 1947; S. Jägerskiöld, *Tyrannicide and the right of resistance (1792-1809). A study on J.J. Anckarström*, „Studia Juridica Stockholmiensis”, 21/1964, s. 69-103; C. Nordmann, op. cit., s. 245-247. Wyobrażenie o skali niezadowolenia szwedzkiej szlachty i arystokracji pozwala wyrobić sobie lektura obszernej monografii A. Mattsson, która omówiła krążące w rękopiśmiennych odpisach pamflety, których autorzy w niewybredny sposób atakowali Gustawa III. Por. eadem, *Komediant och riksförrädare: handskriftcirkulerade smådeskrifter mot Gustaf III*, „Acta Universitatis Upsaliensis”, Uppsala 2010.

królowej wdowy. Kiedy zaś należący do przeciwników króla swedenborgianin, Carl Fredrik Nordenskjöld przetłumaczył na język szwedzki *Prawa człowieka* Thomasa Paine'a, Pechlin kazał tę pracę wydrukować i rozpowszechnić na prowincji w celu wzburzenia nastrojów. Poczynania barona von Löwenbach nie uszły rzecz jasna uwagi szefa sztokholmskiej policji. W swoim raporcie dla króla z 20 grudnia 1791 r. pisał on, że Pechlin ponownie szykuje się do odegrania roli przywódcy opozycji. Liljensparre powoływał się przy tym na listy, jakie stary generał rozesłał do znanych ze swoich antyroyalistycznych przekonań przedstawicieli szwedzkiej arystokracji. Również poseł cesarski w Sztokholmie, hrabia Karl von Ludolf, pisał w swojej depeszy z 27 grudnia 1791 r., że Pechlin stanie na czele arystokratycznej opozycji na najbliższym riksdagu¹⁸.

Nikt jednak nie zdawał sobie sprawy z tego, jak bardzo rozbudowana jest antykrólewska konspiracja. Dopiero późniejsze śledztwo wykazało, że ściśle grono przywódców spisku liczyło 19 osób, spośród których 16 było szlachciami. Wśród tych ostatnich było 4 hrabiów i 5 baronów. Już po zamachu na życie króla służby Liljensparrego zidentyfikowały kolejnych 60 uczestników konspiracji. Spiskowcy utrzymywali jednak kontakty z ponad 200 innymi osobami tak w stolicy, jak i na prowincji. Macki sprzysiężenia obejmowały nie tylko Szwecję właściwą, ale również Finlandię i Pomorze. Wśród członków i sympatyków spisku około 40% stanowiła arystokracja i wyższa szlachta. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że w gronie tym znalazło się 42 czynnych i byłych oficerów. Kierowniczą rolę w antykrólewskiej konspiracji, nie licząc generała Pechlina, odgrywał też baron Johan Ture Bielke, przedstawiciel jednej z najznakomitszych rodzin w Szwecji, który sympatyzował z ideałami pierwszego, umiarkowanego okresu rewolucji francuskiej. W gronie przywódców spisku znaleźli się również: prokurator generalny Joachim Lilliestråle, znany ze swoich konserwatywnych przekonań baron Johan Diedric Duwall, który był *lantmarskalkiem* riksdagu z 1786 r., Gustav Mac Lean (brat znanego ekonomisty Rutgera) oraz bracia Jacob i Johan Engeströmowie. Licząc na wsparcie ze strony mieszczan stolicy, przywódcy sprzysiężenia pozyskali też dla swoich planów członka władz municypalnych Sztokholmu radcę Johana Alegrena, notariusza Gerharda Enhörninga oraz przemysłowca Bengta Björkmana, który zapewnić miał konspiratorom fundusze potrzebne do przeprowadzenia zamachu stanu. Warto wspomnieć również o udziale w spisku Andersa Nordella, admiratora francuskiej konstytucji z 1791 r. oraz młodego porucznika Carla Fredrika Ehrensvärda, zwolennika przebudowy ustroju Szwecji na wzór amerykański. Teoretykiem tej jakże różnorodnej grupy był radca Kancelarii Jacob von Engeström. Przygotował on projekt przyszłej konstytucji, która w założeniu miała być kompromisem pomiędzy szwedzkimi tradycjami ustrojowymi a nowymi ideami trójpodziału władzy i społecznego egalitaryzmu. W istocie jednak chodziło o to, aby przywrócić szlachcie utracone znaczenie. Osłabieniu pozycji króla towarzyszyć więc miało przywrócenie silnej Rady Państwa zależnej od riksdagu i pełna profesjonalizacja biurokracji. Program ekonomiczny Jacoba von Engeströma zakładał z kolei pełną autonomię

¹⁸ H. Lindberg, *En ränksmidare. Strödda blad ur 1700-talets partistrider*, Stockholm 1928; A. Larson, *Sammanvärjningen mot Gustav III*, Uppsala 1959; G. Sahlberg, *Den aristokratiska ligan. Sammanvärjningen mot Gustaf III*, Stockholm 1969; C. Nordmann, op. cit., s. 247-248, 252; O. Nikula, *Pechlin Carl Fredrik*, w: *Svenskt biografiskt lexikon* (dalej: *SBL*), Bd 28, Stockholm 1992-1993, s. 772, <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=8082> (dostęp 8.06.2019).

Riksbanku i ostrą walkę z inflacją, co przysporzyć miało spiskowcom sympatię ze strony wielkiej burżuazji¹⁹.

Najbardziej aktywnymi członkami sprzysiężenia okazali się trzej młodzi oficerowie. Pierwszy z nich, hrabia Adolph Ludvig Ribbing, pochodził z rodziny bardzo aktywnej na szwedzkiej scenie politycznej w „erze wolności”. Został wychowany w nienawiści do króla. Brał udział w wojnie amerykańskiej pod dowództwem admirała hrabiego Jeana d’Estaing. Służył później jako kapitan w gwardii królewskiej. Wyznawał bardzo radykalne poglądy. Podziwiał twórców amerykańskiej państwowości – Benjamina Franklina i George’a Washingtona. Bywał w domu skłóconej z synem matki Gustawa III Ludwika Ulryki w Svartsjö, skąd wyniósł niechęć do koronowanego despoty i jego popleczników. Chciał poślubić piękną i bogatą Charlotte Eleonorę De Geer, ale ta wybrała barona Hansa Henrica von Essena, koniuszego królewskiego. Ribbing obarczał króla odpowiedzialnością za niepowodzenie swoich starań o rękę posażnej panny i miał w pewnym sensie rację, gdyż Gustaw III chciał za pośrednictwem faworyzowanego przez siebie Essena kontrolować poczynania ojca panny, barona Charlesa De Geera, który był jednym z przywódców opozycji. Wściekły Ribbing ranił w pojedynku szczęśliwego rywala, co stało się powodem jego dymisji i wygnania z dworu. Na jakiś czas usunął się na wieś, skąd wrócił, żeby wziąć udział w spisku. Drugi, Clas Fredric Horn, był poetą, człowiekiem słabego charakteru, wizjonerem. Początkowo, tak jak jego ojciec generał-lejtnant Fredrik Horn, był gorącym zwolennikiem króla. Jednak po zamachu lutowym z 1789 r., kiedy to jego ojciec został aresztowany, młody hrabia myślał już tylko o zemście na niesprawiedliwym i okrutnym tyranie, zdolnym do pchnięcia ludu przeciwko szlachcie. Trzeci, podpułkownik hrabia Carl Pontus Lilljehorn, oficer gwardii królewskiej, cieszył się pełnym zaufaniem monarchy, którego był bratem mlecznym. Prześiąknięty ideologią oświecenia, Lilljehorn odniósł się jednak bardzo wrogo do wojny przeciwko Rosji i zamachu z 1789 r. Wyrażał także podziw dla francuskiej konstytucji z 1791 r.²⁰

W grudniu 1791 r. do grona spiskowców dołączył człowiek, który podjął się zabicia Gustawa III. Był to Jacob Johan Anckarström. Urodzony w 1762 r., został bardzo surowo wychowany przez ojca, zawodowego oficera. Konsekwencją takiego wychowania było to,

¹⁹ Podstawowym źródłem informacji o sprzysiężeniu i zamachu na życie Gustawa III są protokoły posiedzeń Svea hovrätt, czyli sądu obradującego pod przewodnictwem riksdrottsa. Tu odbywały się bowiem wszystkie przesłuchania uczestników spisku oraz świadków. Protokoły te, obejmujące posiedzenia Svea hovrät od dnia 17 III do 11 IX 1792 r., zostały opublikowane już w roku 1792. Z tego właśnie wydawnictwa pochodzą wszystkie informacje dotyczące sprzysiężenia, wydarzeń w operze oraz przebiegu śledztwa. Por. *Kongl. Maj:ts Rikets Swea Hof-Räts Protocoller Uti Undersökningsmålet, rörande det, å Högstsalig Hans Maj:ts Konung Gustaf den III:dje, glorvyrdigst i aminnelse, förfwade mord, samt hwad dermed gemenskap äger*, Stockholm 1792. Por. też A. Geffroy, op. cit., t. 2, s. 280-289; R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 154-160; L. Stavenow, *Tvenne utkast till oppositionsprogram från slutet av Gustav:s regering*, „Historisk Tidskrift”, 28/1908, s. 131-144; idem, *Den gustavianska*, s. 221-224; L. Krusius-Ahrenberg, *Engeström Jacob von*, w: *SBL*, Bd 13, Stockholm 1950, s. 615-626; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 312-314; R. Karlbrom, *Backgrunden till 1809 års regeringsform. Studier i svensk konstitutionell opinionsbildning 1790-1809*, Göteborg 1964; C. Nordmann, op. cit., s. 247-249, 252; O. Häger, H. Villius, *Sammanvärningen: document kring mordet på Gustav III*, Stockholm 1986 (tu wybór źródeł dotyczących zamachu na życie króla).

²⁰ E. Lönnroth, *Ribbing Adolph L.*, w: *SBL*, Bd 30, Stockholm 1998-2000, s. 130, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=6657&forceOrdinarySite=true> (dostęp 5.06.2019); S. Åstrand, *Horn Clas Fredric*, w: *SBL*, Bd 19, Stockholm 1971-1973, s. 399-400; A. Åberg, *Lilljehorn Carl Pontus*, w: *SBL*, Bd 23, Stockholm 1980-1981, s. 157; C. Nordmann, op. cit., s. 249. Jako swego rodzaju ciekawostkę można odnotować fakt, że C.P. Lilljehorn był właścicielem domu, w którym mieściła się ówczesnie siedziba misji polskiej w Sztokholmie. Por. Z. Anusik, *Misja polska w Sztokholmie w latach 1789-1795*, Łódź 1993, s. 53.

że Anckarström w przyszłości sam bardzo surowo traktował wszystkich, którzy byli zależni od niego, zwłaszcza żołnierzy własnego regimentu. Po nauce w Uppsali został chorążym w gwardii królewskiej. Opuścił służbę w 1783 r. w randze kapitana. W tym samym roku się ożenił. Dużo czytał i uczęszczał na spotkania, na których dyskutowano o nowych ideach politycznych i społecznych. W swoim majątku bezwzględnie wyzyskiwał chłopów i toczył procesy sądowe z sąsiadami. W sierpniu 1790 r. wybrał się na wycieczkę na Gotlandię. Tu na wieść o zawarciu pokoju w Värälä próbował podburzać chłopów przeciwko rządowi. Wytożczono mu proces przed sądem rejonowym w Visby. Ponieważ nie stawiał się na wezwania, w kwietniu 1791 r. został przewieziony pod strażą na Gotlandię. W sierpniu pozwolono mu wrócić do Sztokholmu, ale zakazano opuszczać miasto. Postępowanie zakończyło się dopiero w październiku 1791 r. w wyniku interwencji Gustawa III. Anckarström nie poczuwał się jednak do wdzięczności. Uważał bowiem, że nie złamał prawa. W 1790 r. był zmuszony sprzedać swój majątek ziemski, za który otrzymał 150 tys. riksdalerów. Ponieważ zapłacono mu w zdeprecjonowanych banknotach, ponownie poczuł się skrzywdzony. Przeniósł się wówczas wraz z rodziną do stolicy, gdzie żył dość skromnie z posiadanego kapitału²¹.

W czasie śledztwa prowadzonego już po dokonaniu przez niego zamachu, Anckarström złożył obszernie zeznania, które wyjaśniają motywy jego postępowania. Miał pretensje do króla za rozpoczęcie wojny z Rosją bez zgody riksdagu. Z oburzeniem przyjął też wieści o zamachu lutowym z 1789 r., który ograniczył rolę przedstawicielstwa stanowego, a skupił całą władzę w rękach króla. Nie mógł darować Gustawowi III tego, że wymusił on na szlachcie uchwały podatkowe, korzystając ze wsparcia ludu, którym zapełnił place i ulice Sztokholmu. Wpuścił też lud do Izby Rycerskiej, gdzie ten sterroryzował szlacheckich deputowanych. Anckarström nie mógł też wybaczyć monarsze aresztowania przywódców opozycji na riksdagu w 1789 r. Oburzało go nakładanie nowych podatków i opłat oraz dopuszczenie do obrotu, rujnującego obywateli, zdeprecjonowanego pieniądza papierowego. Królowi zarzucał, że zadłuża skarb państwa, wydając ogromne sumy na dworski luksus i zagraniczne wojaże. Oświadczył także, że zaczął sobie zadawać pytanie, czy powinien być królem ktoś, kto pogwałcił przysięgę złożoną ludowi, że będzie przestrzegał konstytucji z 1772 r., konstytucji zrehabilitowanej przez siebie samego i zaakceptowanej bez zastrzeżeń przez naród szwedzki. W rezultacie uznał, że – dokonując zamachu stanu w lutym 1789 r. – Gustaw przestał być królem. Pakt między nim a ludem został zerwany (tu Anckarström wyraźnie nawiązywał do poglądów Johna Locka). Zapisano bowiem w konstytucji sierpniowej, że kto będzie chciał zmienić tę ustawę zasadniczą, zostanie uznany za wroga królestwa. Narzucając zaś Szwecji „Akt jedności i bezpieczeństwa”, Gustaw stał się wrogiem publicznym. Anckarström chciał też pomóc pułkownika Johana Henrika Hästeskö, jedynego uczestnika konfederacji z Anjala, który został stracony. Nie bez znaczenia był również fakt, że Anckarström był człowiekiem bardzo religijnym. Twierdził, że postanowił poświęcić swoje życie dla dobra publicznego, żeby bronić osób i majątków swoich współobywateli. Uważał się za narzędzie Boga, który uzna za sprawiedliwe uwolnienie Szwecji od tyrana, który ją uciska. Nie wydaje się zbytnią przesadą twierdzenie, że poglądy wyznawane przez Anckarströma podzielała znaczna większość szwedzkiej arystokracji, która po 1789 r. odsunęła się od króla i potępiła

²¹ L. Stavenow, *Anckarström Jacob Johan*, w: *SBL*, Bd 1, Stockholm 1918, s. 610-614; idem, *Anckarströms Gottlandsresa och därpå följande högmålsprocess*, w: *Studier tillägnade Karl Warburg på hans sextioårsdag*, Stockholm 1912, s. 142-156; C. Nordmann, op. cit., s. 249-250 (tu jednak błędna informacja, że za swoje poczynania na Gotlandii Anckarström został skazany na karę śmierci przez sąd wojskowy, a następnie ułaskawiony przez króla).

wszystkie jego posunięcia. Żarliwa, fanatyczna wręcz religijność była z kolei naturalną reakcją drobnej szlachty prowincjonalnej na całkowite zeświecczenie dworu. Specyficznie pojęty patriotyzm i ksenofobię liczni przedstawiciele środowiska społecznego, z którego wywodził się Anckarström, przeciwstawiali bowiem kosmopolityzmowi króla i jego otoczenia²².

Przed Bożym Narodzeniem 1791 r. Anckarström spotkał się po raz pierwszy z Clasem Fredriciem Hornem w jego wiejskim domu w Hufvudstad (obecnie dzielnica Sztokholmu Huvudsta). Horn wspomniał, że chciałby zabić króla, ale czuje się niezdolny do tego czynu. Ku jego zaskoczeniu, Anckarström powiedział, że zrobi to, jeśli będzie miał okazję. Horn zaproponował porwanie króla, jego uwięzienie i wprowadzenie w Szwecji systemu rządów oligarchicznych. Planowali uprowadzić Gustawa III z pałacu Haga pewnej nocy na początku stycznia 1792 r. Okazało się to jednak niewykonalne. Dwa tygodnie później w Hufvudstad Horn przedstawił Anckarströma Ribbingowi. Anckarström po raz kolejny wyraził gotowość zamordowania tyrana. Zachęcony przez swoich kompanów, dwa razy udał się w miejsca, gdzie mógł spotkać króla. Gotów był dokonać zamachu w szwedzkim Teatrze Dramatycznym oraz na maskaradzie w sztokholmskiej operze. W obu przypadkach nie mógł jednak zrealizować swojego planu²³.

W tym samym czasie władca Szwecji z uwagą obserwował rozwój wypadków w Europie Zachodniej. Nie tracił też z pola widzenia problemów Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie w początkach 1792 r. dokonały się zmiany o ogromnym ciężarze gatunkowym. 9 stycznia Rosja zawarła bowiem w Jassach definitywny traktat pokojowy z Turcją. Zakończenie wojny tureckiej oznaczało zaś, że cesarzowa odzyskała pełną swobodę ruchów i w Sztokholmie (gdzie Gustaw III nie tracił jeszcze nadziei na uzyskanie korony po Stanisławie Augustie) zaczęto się obawiać, że Katarzyna II rozpocznie przygotowania do interwencji w Polsce. Na razie jednak król musiał zająć się zwołanym przez siebie riksdagiem. Tymczasem na kilka dni przed rozpoczęciem jego obrad kapitan M. Bury, Francuz w służbie szwedzkiej, powiadomił hrabiego François Descarsa, reprezentanta braci Ludwika XVI w Sztokholmie, że został zawiązany spisek na życie króla. Descars powiedział o tym hrabiemu Louisowi de Bouillé, który powiadomił policję. Liljensparre uwierzył tym doniesieniom i podjął nadzwyczajne środki ostrożności. Apartamenty królewskie zostały zamknięte dla publiczności, a władca, który ze względu na pogodę zaniechał spacerów, był zawsze dobrze pilnowany²⁴.

Gustaw III zdawał sobie sprawę z tego, że jego życie od kilku lat jest zagrożone. Wiedział o rosnącej niepopularności reżimu. Opinia publiczna była poruszona jego ostatnim wyjazdem do Akwizgranu w chwili, gdy sytuacja w kraju była tak trudna. Mówiono, że król zapomniał o Szwecji, goniąc za mirażami wielkości i sławy. O ile też wojna z Rosją i Danią rozbudziła nastroje patriotyczne, to nie można było na to liczyć w przypadku ewentualnej wojny z rewolucyjną Francją. Przygotowania wojenne w armii i flocie przyjmowano z wrogością. Publikowano paszkwile przeciwko królowi. Otwarcie przepowiadano też jego rychły, gwałtowny koniec. W czasie obrad riksdagu w Gävle panowało ogromne wzburzenie. Na ulicach tego miasteczka dochodziło do bijatyk pomiędzy zwolennikami króla, a przedstawicielami

²² Streszczenie zeznań złożonych przez Anckarströma w czasie śledztwa ujęte w formie jego listu por. J. Brown, *The Northern Courts*, vol. 3, London 1818, s. 335-342. Por. też R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 153-154; C. Nordmann, op. cit., s. 250-252.

²³ A. Geffroy, op. cit., t. 2, s. 290; L. Stavenow, *Anckarström*, s. 612-614; S. Åstrand, op. cit., s. 399-400; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 315; C. Nordmann, op. cit., s. 252-253.

²⁴ Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 247-249; R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 188; C. Nordmann, op. cit., s. 253.

opozycji. Andersowi Håkanssonowi, jednemu z najbliższych współpracowników króla grożono nawet śmiercią. Niemniej jednak, pomimo poważnej opozycji ze strony Izby Rycerskiej, dysponując poparciem trzech niższych stanów, Gustaw III doprowadził do pomyślnego dla siebie zakończenia riksdagu. Zgromadzenie uchwaliło bowiem żądane przez niego podatki, co wraz ze spodziewanymi subsydiami zagranicznymi mogło dać mu do ręki środki finansowe wystarczające do zorganizowania wyprawy do Francji. O tym, że ekspedycja ta dojdzie wreszcie do skutku przekonany był zarówno sam Gustaw III, jak i wszyscy obserwatorzy sztokholmskiej sceny politycznej. Jedyne, co w lutym 1792 r. mogło martwić zwolenników króla, to fakt, że zarówno w czasie trwania obrad riksdagu w Gävle, jak też wkrótce po jego zakończeniu, pojawiły się pogłoski o planowanym zamordowaniu Gustawa III przez francuskich jakobinów. Król jednak zdawał się tym nie przejmować, wyraźnie lekceważąc grożące mu z tej strony niebezpieczeństwo²⁵.

W rzeczywistości Gustaw III obawiał się gwałtownej śmierci. Powiedział kiedyś swojemu zaufanemu współpracownikowi, Elisowi Schröderheimowi, że gdyby miał zostać zabity, to chciałby żeby to była śmierć publiczna, na szafocie, tak jak umarł Karol I, a nie z ręki Damiensa (zamachowca na życie Ludwika XV) czy Ravaillaca (zabójcy Henryka IV). Z Descarsem rozmawiał o zabójstwie Karola XII w 1718 r. Zawsze obawiał się marca ze względu na śmierć Cezara, zamordowanego w idy marcowe. Na przełomie lutego i marca 1792 r. snuł jednak rozległe plany tak w odniesieniu do Francji, jak też Europy Środkowo-Wschodniej. Mimo pojawiających się trudności (niepokoiła go zwłaszcza postawa dworu petersburskiego), nie zamierzał bynajmniej zrezygnować z odegrania czołowej roli na europejskiej scenie politycznej. Zmienił wówczas wyraźnie swój pogląd na kwestię militarnej interwencji we Francji. O ile bowiem początkowo myślał o wysłaniu tam tylko kilkunastotysięcznego korpusu, to obecnie planował przeprowadzenie operacji na wielką skalę przy zaangażowaniu ogromnych sił i środków. Nie spodziewał się wcale, że wszystkie jego rozległe zamierzenia już wkrótce zostaną przekreślone²⁶.

Tymczasem spiskowcy szukali okazji do przeprowadzenia zamachu. Anckarström pojechał do Gävle, ale nie mógł tam nic zdziałać ze względu na podjęte przez N.H. Liljensparrego środki ostrożności. W piątek, 2 marca, Anckarström i A.L. Ribbing planowali dokonać zamachu podczas maskarady w operze, ale przeszkodziła im zbyt mała liczba uczestników balu. 6 marca maskarada została odwołana. W piątek, 16 marca 1792 r., w sztokholmskiej operze miał się odbyć ostatni bal sezonu z udziałem króla. Położenie spiskowców było krytyczne. Swój sekret powierzyli oni bowiem zbyt dużej grupie politycznych sympatyków,

²⁵ N. Åkeson, op. cit., Bd 2, s. 198-199, 202-204, 219-220; C.T. Odhner, *Gustaf III*, s. 57-58; J.A. Almquist, *Riksdagen i Gefle*, Upsala 1895; L. Stavenow, *Den gustawianska*, s. 214-216; A. Söderhjelms, op. cit., s. 305, 307; H.A. Barton, *Scandinavia*, s. 196-197; C. Nordmann, op. cit., s. 253-254; Z. Anusik, *Między Warszawą, Sztokholmem i Petersburgiem. Geneza rosyjskiej interwencji w Polsce w 1792 r. w świetle korespondencji ambasadora szwedzkiego w Petersburgu Curta von Stedingka*, w: *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich (Wrocław 15-18 września 1999 roku)*. Pamiętnik, t. 2, cz. 1, Toruń 2000, s. 255-276; idem, *Dyplomacja*, s. 547-550. Należy dodać, że sytuacja finansowa króla Szwecji była w tym czasie rzeczywiście trudna. W końcu lutego 1792 r., donosząc o zakończeniu obrad riksdagu w Gävle, Jerzy Potocki, poseł polski w Sztokholmie, nadesłał do Warszawy specyfikację długów państwa szwedzkiego, które wynosiły 34 mln 100 tys. riksdalerów, czyli około 307 mln złotych polskich. Por. AGAD, APP nr 227, s. 1035. Niemniej jednak polski dyplomata był przekonany, że Gustaw III doprowadzi do skutku swój zamiar rozpoczęcia wojny przeciwko rewolucyjnej Francji. Por. Jerzy Potocki do Stanisława Augusta, Sztokholm 16 III 1792, Biblioteka PAU i PAN w Krakowie (dalej: B.PAU), rkps 1652, k. 130.

²⁶ R.N. Bain, op. cit., s. 191; C. Nordmann, op. cit., s. 253-254; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 551-555.

co w każdej chwili mogło zakończyć się odkryciem konspiracji. W Hufvudstad Ribbing i C.F. Horn obiecali Anckarströmowi, że zaopiekują się jego dziećmi w przypadku, gdyby jego dobra zostały skonfiskowane. 15 marca cała trójka wróciła do Sztokholmu. 16 marca popołudniu C.F. Pechlin zaprosił do swojego domu najważniejszych uczestników sprzyśnięcia. Jacob von Engeström przedstawił projekt przyszłej konstytucji. Ustalono, że po zabójstwie Gustawa III nowym królem zostanie ogłoszony następca tronu, nad którym pieczę sprawować będzie rada regencyjna z królową Zofią Magdaleną i, znanym ze słabości charakteru, najmłodszym bratem Gustawa III, księciem Östergotlandii Fryderykiem Augustem (Pechlin przezornie wymówił się od udziału w tym gremium). Następnie miano powołać tymczasową Radę Państwa i bezzwłocznie zwołać posiedzenie riksdagu, który miał uchwalić ograniczenie prerogatywy królewskiej. Oddziały sztokholmskiego garnizonu miały złożyć przysięgę na wierność nowej formie rządu (Carl Pontus Lilliehorn twierdził, że spiskowcy mogą liczyć na królewską gwardię). Najbardziej oddani królowi doradcy – riksdrots Carl Axel Wachtmeister, generał Gustaf Mauritz Armfelt i pułkownik Bror Cederström mieli zostać straceni, pozostali zaś aresztowani. Zaraz po tym spotkaniu A.L. Ribbing wrócił do swojego domu, gdzie czekali na niego C.F. Horn i Anckarström. Tu uzgodniono ostatnie szczegóły. Późnym wieczorem cała trójka w towarzystwie kilku ludzi Pechlina udała się na maskaradę. Wszyscy mieli na sobie maski i czarne weneckie płaszcze (domina)²⁷.

Rankiem 16 marca 1792 r. Gustaw III był w doskonałym humorze. Odbył przechadzkę w parku Haga z młodym Gustafem Löwenhielmem. Potem pojechał saniami do Brunswicken na wyścigi sanek. Rozmawiał tam z francuskim emigrantem hrabią Françoisem de Saint-Priest. Po wyścigach wrócił na obiad do Hagi. Następnie wraz z Löwenhielmem udał się do Sztokholmu. Tu odwiedził Teatr Dramatyczny, skąd udał się już bezpośrednio do opery, gdzie w małym apartamencie zjadł kolację w towarzystwie Löwenhielma, von Essena i kilku innych towarzyszy. W czasie kolacji paż przyniósł list zaadresowany do króla. Był to anonim napisany ołówkiem po francusku, którego autor ostrzegał Gustawa o grożącym mu niebezpieczeństwie i prosił, żeby nie pojawiał się na balu tego wieczoru. Król przeczytał list dwa razy i schował go do kieszeni, nie mówiąc nikomu ani słowa. Po kolacji król odprawił wszystkich oprócz Essena. Dopiero wtedy pokazał list koniuszemu. Ten prosił go, żeby nie szedł na maskaradę, albo chociaż włożył kolczugę pod płaszcz. Gustaw śmiał się z tych obaw. Założył trójkątny kapeluszy i płaszcz wenecki oraz białą półmaskę. Spod płaszcza widać było błękitną wstęgę jego Orderu Serafinów. Był tak łatwy do rozpoznania, jakby w ogóle się nie przebierał. Ujął ramię Essena i przeszedł do swojej prywatnej łoży, skąd przez około 15 minut obserwował tańczących, po czym wraz ze swoim koniuszkiem zszedł na dół. Po drodze powiedział do swojego towarzysza: „Jeśli chcę wziąć mnie na cel, oto jestem”²⁸.

Trzymając Essena pod rękę, król wszedł na salę, gdzie tańczono kadryla. Od razu został rozpoznany. Gustaw obszedł salę, zatrzymując się chwilę przy Löwenhielmie, po czym

²⁷ A. Geffroy, op. cit., t. 2, s. 290-292; R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 188-191; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 315-317; eadem, *Gustav III*, w: *SBL*, Bd 17, Stockholm 1967-1969, s. 458, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13317> (dostęp 11.06.2019); L. Stavenow, *Den gustavianska*, s. 224; C. Nordmann, op. cit., s. 254. Należy dodać w tym miejscu, że nieprawdą jest jakoby Anckarström, Ribbing i Horn ciągnęli losy, żeby zdecydować, który z nich zabije króla. Od początku ustalono bowiem, że zabójstwa dokona Anckarström. Informacja ta, powtarzana w wielu opracowaniach, znalazła się również w cytowanej już pracy polskiego autora. Por. P. Ugniewski, op. cit., s. 655.

²⁸ L. de Bouillé, *Souvenirs et fragments*, t. 1, Paris 1906, s. 417-418; R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 191-194; N.F. Holm, *Essen Hans Henric von*, w: *SBL*, Bd 14, Stockholm 1953, s. 476, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15504> (dostęp 10.06.2019); C. Nordmann, op. cit., s. 254-255.

zniknął wraz z Essenem w zielonym pokoju. Po chwili jednak obaj wrócili na salę. W tym momencie grupa mężczyzn w czarnych dominach i białych maskach ruszyła w ich kierunku, uniemożliwiając im dalsze posuwanie się do przodu. Horn położył królowi rękę na ramieniu i powiedział: „Bonjour, beau masque!”. Był to sygnał dla Anckarströma, który natychmiast przyłożył lufę jednego ze swoich pistoletów do pleców króla i wystrzelił, trafiając monarchę nieco powyżej lewego biodra. Zaraz po wystrzale zamachowiec rzucił swoją broń – dwa pistolety i nóż kuchenny na podłogę. Gustaw krzyknął: „Aj!, Aj! Jestem ranny. Zatrzymajcie go” i zerwał swoją maskę. Grupa czarnych domin szybko się rozpieczęła, krzycząc, że wybuchł pożar. Essen krzyknął „Jakiś łajdak postrzelił króla”. Wydobył szpadę i stanął przed rannym monarchą. To samo zrobił jeden z gwardzistów. Nieszczęsny monarcha, opierając się na Essenie i brocząc krwią, został wprowadzony do małego pokoju i złożony na czerwonej kanapie. Tymczasem tłum ruszył do wyjścia. Uciekliby wszyscy, gdyby młody adiutant króla, kapitan Carl Fredrik Pollet, nie nakazał zamknąć wszystkich drzwi i zabronić opuszczania gmachu. Tylko nielicznym udało się wyjść z opery. Był wśród nich hrabia Clas Fredric Horn. Tymczasem Gustaf Löwenhielm na własną odpowiedzialność posłał po 50 dragonów ze swojego regimentu i rozkazał zamknąć bramy Sztokholmu do dalszych rozkazów. W kilka chwil po strzale Anckarströma przyjechali do opery posel pruski Karl von Brockhausen i posel hiszpański kawaler Ignacio de Corral. Od razu zostali przyjęci przez króla. Gustaw leżał na kanapie i wykazywał zadziwiający spokój. Zajmował się nie sobą, ale sprawami państwa. Obu dyplomatom zadał znamienne pytanie: „Czy nie jest nieszczęściem, że uniknąłem ran w bitwie pod ogniem nieprzyjaciela, a zostałem zraniony w plecy pośrodku mojego ludu?”. Rozmowę przerwało przybycie królewskiego faworyta, generała G.M. Armfelta, który dopiero teraz dotarł do opery²⁹.

Król przyjął przyjaciela słowami: „Kto mógłby kiedykolwiek przypuszczać, że zostanę zraniony od tyłu?”. Tej nocy służbę miał drugi regiment gwardii, którego dowódcą był właśnie Armfelt. On też wydał stosowne zarządzenia. Podwoił warty i nakazał patrolowanie ulic Sztokholmu. Do opery przybył też szef sztokholmskiej policji Liljenspare, który nakazał wszystkim obecnym (na sali było 700-800 osób) zdjąć maski i natychmiast przystąpić do przesłuchań. Planowane przez spiskowców powstanie zostało udaremnione. Tymczasem wieść o zamachu na króla dotarła do pozostałych członków korpusu dyplomatycznego. Korytarze opery zaludniły się więc dyplomatai, dygnitarzami dworu i najwyższymi urzędnikami państwowymi. Ambasador rosyjski Otto Magnus von Stackelberg został przyjęty jako jeden z pierwszych. Do opery przyjechał też wezwany tam Karol ks. Södermanlandii. Podobno był tak wzruszony, że łkając, nie mógł powiedzieć niczego sensownego. Wreszcie przybyli też chirurdzy – Hallman, Théel i Acrel. Król domagał się prawdy o stanie swojego zdrowia. Lekarze nie chcieli jednak nic powiedzieć, twierdząc, że najpierw muszą zbadać ranę i usunąć kulę. Szybko też ustalili, że Gustaw został zraniony co najmniej przez dwie kule i odłamki ołowiu oraz gwoździ. Stackelberg i posel duński Karl Fredrik Reventlow pisali o poważnym zagrożeniu życia króla. Ten ostatni twierdził, że pożyje on najwyżej kilka dni. Na żądanie lekarzy król został przewieziony do zamku. Tłum odprowadził go aż do największej, oficjalnej sypialni, gdzie został rozebrany i położony do łóżka. W sypialni król kontynuował rozmowę ze Stackelbergiem i posłem angielskim Robertem Listonem.

²⁹ A. Geffroy, op. cit., t. 2, s. 292; R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 194-196; B. Hennings, *Gustav III*, s. 458; N.F. Holm, op. cit., s. 476; C. Nordmann, op. cit., s. 255.

Kiedy wreszcie poproszono wszystkich gości o opuszczenie sali, Gustaw wezwał Armfelta i powiedział mu, że musi powołać regencję³⁰.

Poinformował go również, że śledztwo w sprawie zamachu powierzy właśnie regencji. Dodał przy tej okazji: „Jestem pewien, że jakobini musieli zasugerować ten pomysł. Szwedzi nie są ani tak tchórzliwi, ani tak skorumpowani, żeby dopuścić się takiej zbrodni”. Nie ma najmniejszej nawet wątpliwości co do tego, że Gustaw III był przekonany, że za zamachem stoją francuscy jakobini. Hrabiemu Descarsowi powiedział, że jakobini ucieszą się z tego, że został postrzelony. Kazał zapewnić króla i królową Francji, że jeśli tylko przeżyje, nic się nie zmieni w jego stosunku do nich. Nie chciał przyjąć do wiadomości, że zamachu mógł się dopuścić Szwed i szlachcic. Z jego otoczenia wyszła też pogłoska, że za zamachem stoją cudzoziemcy. Chodziło o to, żeby skierować przeciwko nim gniew opinii publicznej. W pierwszej kolejności rzucono podejrzenia na Francuzów, których tak wielu było w otoczeniu króla, który ich faworyzował, co budziło powszechną zazdrość. Francuzów oskarżali też o zamach adherenci i emisariusze Rosji. Działania podjęte przez Liljensparrego i Armfelta szybko skierowały jednak śledztwo w zupełnie inną stronę³¹.

Jeszcze tej samej nocy szef sztokholmskiej policji oraz jego ludzie spisali nazwiska i adresy wszystkich uczestników balu. Anckarström złożył wyjaśnienia i został zwolniony. Ponieważ w operze znaleziono porzucone przez zamachowca pistolety, Liljensparre wezwał do siebie wszystkich rusznikarzy ze Sztokholmu w nadziei, że któryś z nich rozpozna broń. Był to strzał w przysłowiową dziesiątkę. Rusznikarz królewski Anders Wåhlberg rozpoznał bowiem pistolet, który naprawiał na żądanie zamachowca przed riksdagiem w Gävle. Anckarström został też rozpoznany przez trębacza dworskiego Olofa Örnberga, który stwierdził, że był on jednym z mężczyzn w czarnych dominach, którzy otoczyli króla tuż przed oddaniem strzału. Anckarström wrócił do domu o 7 rano, ale zaraz poszedł do kawiarni, żeby dowiedzieć się, o czym mówi się na mieście. Został zatrzymany na Norrlandsgatan. Od razu przyznał się do winy, ale twierdził, że nie miał żadnych współników. Bardzo szybko służby policyjne odkryły, że to Lilljehorn był autorem anonimowego listu. Został on aresztowany wbrew woli króla, który był temu przeciwny. Horn i Ribbing zostali zatrzymani już 18 marca. Wkrótce potem uwięziono kolejnych 60 spiskowców, w tym Pechlina. Dom generała został otoczony przez gwardię, która miała chronić jego rodzinę przed zemstą rozwścieczonego tłumu. Aresztowania uniknął jedynie baron Bielke, który zdążył spalić swoje papiery i otruć się, zanim przyszła do niego policja. Przed śmiercią (zmarł 22 marca) powiedział jednak o wszystkim swojemu spowiednikowi. Uznano go za przywódcę spisku. Jego ciało, przewożone pod eskortą do więzienia, zostało po drodze obrzucone kamieniami³².

³⁰ R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 197, 199-200; L. Stavenow, *Den gustavianska*, s. 224; B. Hennings, *Gustav III*, s. 458; C. Nordmann, op. cit., s. 255, 258. Warto w tym miejscu odnotować również, że na balu w operze obecny był adiunkt polskiej legacji w Sztokholmie Antoni Boryslawski i „był przy królu do ostatniego momentu [na zamku], kiedy król prosił, aby ministrowie wyjechali”. Por. J. Potocki do Stanisława Augusta, Sztokholm 18 III 1790, B.PAU, rkps 1652, k. 131. Tego samego dnia (18 III) poseł wyprawił Boryslawskiego do Warszawy z doniesieniem o zamachu na Gustawa III.

³¹ A. Geffroy, op. cit., t. 2, s. 294; R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 198, 201; C. Nordmann, op. cit., s. 255-256.

³² R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 201-202; S. Åstrand, op. cit., s. 400; A. Åberg, op. cit., s. 157; C. Nordmann, op. cit., s. 256-257. J. Potocki tak oto pisał o zatrzymaniu C.P. Lilljehorna: „Mój gospodarz był na inkwizycjach, ale zemlał i ledwo go docucić mogli. Ledwie go gwardie obroniły, bo pospólstwo kamieniami chcieli rzucać”. Por. J. Potocki do Ignacego Potockiego, Sztokholm 18 III 1792, AGAD, APP nr 227, s. 415. Pięć dni później poseł poinformował brata o kolejnych zatrzymaniach oraz o śmierci J.T. Bielkiego, którego uznano za przywódcę spisku. Por. J. Potocki do I. Potockiego, Sztokholm 23 III 1792, AGAD, APP nr 227, s. 417-418.

17 marca Gustaw ustanowił rząd tymczasowy (pełniący rolę Rady Regencyjnej) składający się z riksdrotsa Carla Axela Wachtmeistera, hrabiego Johana Gabriela Oxenstierny, baronów G.M. Armfelta i Everta Taubego oraz A. Håkansona, ale bez prawa głosu. Podjęto środki bezpieczeństwa, wysłano rozkazy do gubernatorów na prowincji, aby zapobiec nieporządkom. Na poczcie znaleziono około 100 listów anonimowych wzywających adresatów do przygotowania się do działania o północy. Nie było wątpliwości, że odkryto wielki spisek szlachty i nie można było udawać, że nic się nie stało. Winni musieli stanąć przed Svea hovrätt, którego prezydentem był Carl Alex hr. Wachtmeister. Riksdrots żądał dla wszystkich królobójców najwyższego wymiaru kary, akceptując jedynie łaskę dla porucznika Carla Fredrika Ehrensvärda ze względu na jego młody wiek. Po Sztokholmie rozeszły się pogłoski, że odkryto antymonarchistyczny spisek szlachty przeciwko królowi. Wściekłość ludu zwracała się przeciwko arystokratom, co groziło wybuchem rozruchów. Generał Fredrik Horn, ojciec jednego z zamachowców, został oblężony w swoim pałacu i uniknął strasznej śmierci tylko dlatego, że został oswobodzony przez oddział dragonów, który przewiózł go pod strażą do zamku. Przez następne 10 dni nie było w Sztokholmie szlachcica, który nie drżałby o życie. Jedni obawiali się o siebie, drudzy o los swoich przyjaciół. Wszyscy szefowie rodów i ludzie z towarzystwa odcięli się od Pechlina i jego kompanów. Pojawili się na dworze i dopytywali się o stan zdrowia króla. Tylko rodzina królewska zachowała rezerwę. Żona księcia Karola, Jadwiga Elżbieta Charlotta, otwarcie zaś manifestowała swoje sympatie dla królobójców. Pojawiła się plotka, że Dalekarlijczycy (wezvani przez króla do Gävle) chcą wrócić do Sztokholmu, żeby dokonać rzezi arystokracji i szlachty. W tej sytuacji regencja podwoiła środki bezpieczeństwa. Nakazano pozostać w domach i zamykać wszystkie drzwi i bramy od godziny 19.00 do rana. Ulice były dzień i noc patrolowane przez mieszczańską milicję wzmocnioną 400 żołnierzami drugiego regimentu gwardii dowodzonego przez Armfelta. Śledztwo przeciwko królobójcom zostało utajnione. W kościołach modlono się o zdrowie króla. Tłumy mieszkańców stolicy uczestniczyły w nabożeństwach w intencji jego wyzdrowienia³³.

Gustaw III poznał nazwiska tylko kilku uczestników spisku. Wiedział, że w zamachu brali udział Anckarström, Horn, Ribbing, Lilljehorn i Pechlin. O innych nie chciał nic wiedzieć. Zdawał sobie jednak sprawę z tego, co leżało u podstaw tej zbrodni. W przypadku wyzdrowienia chciał więc dać satysfakcję szlacheckiej opozycji, realizując przynajmniej część jej projektów, które chciał poznać. Domagał się, żeby jego syn nie poznał nigdy nazwisk uczestników sprzysiężenia. Chciał także ukryć przed następcą tronu zasięg spisku, żeby ten nie żywił później nienawiści do szwedzkiej szlachty. Obawiał się zresztą o przyszłość, gdyż prawa do tronu młodego księcia mogły zostać zakwestionowane przez zwolenników ks. Karola (od chwili narodzin Gustawa Adolfa rozsiewano pogłoski, że nie jest on synem Gustawa III), bardzo wrogich wobec gustawian. W tej sytuacji król postanowił szukać porozumienia ze swoją szlachtą, przyjmując wizytę szefów arystokratycznej opozycji, hrabiów Nilsa Adama Bielkego, Magnusa Fredrika Brahego i Fredrika Axela von Fersena, którzy zapewnili go o swoim oddaniu i wierności wobec korony. Rankiem 18 marca pierwszy raz zbadano ranę. Chirurdzy wyjęli z niej kilka odłamków, ale nie byli w stanie wyjąć dwóch

³³ R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 203-204; C. Nordmann, op. cit., s. 257-258; L. Krusius-Ahrenberg, *Ehrensvärd (Gyllembourg-) Carl Fredrik*, w: *SBL*, Bd 12, Stockholm 1949, s. 476, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16736>, (dostęp 5.06.2019). O energicznych działaniach regencji ustanowionej przez Gustawa III pisał także polski poseł w Sztokholmie. Por. J. Potocki do I. Potockiego, Sztokholm 23 III 1792, AGAD, APP nr 227, s. 417.

kuł, które nadal tkwiły w ciele króla. W końcu stwierdzili, że być może nie będą one stanowiły zagrożenia dla życia pacjenta. Początkowo król był w stanie załatwiać wiele spraw i przyjmować gości. Stopniowo ograniczono jednak wizyty do kręgu najbliższych przyjaciół i rodziny. Przez cały czas Gustaw leżał w tej samej sypialni, do której został przywieziony bezpośrednio po zamachu. W komnacie było zimno, więc łóżko otoczono specjalnymi parawanami. Każdego ranka i wieczora lekarze wydawali biuletyny o stanie zdrowia władcy³⁴.

21 marca Gustaw poczuł się lepiej, ale już następnego dnia lekarze stwierdzili opuchnięcie brzucha i przyspieszony puls. Pomimo to kontynuowano audiencje i załatwiano sprawy publiczne. 25 marca, w drugą niedzielę po zamachu, król poczuł się dużo lepiej i był w stanie siedzieć na fotelu. Wieczorem jednak jego stan się pogorszył. W czasie rozmowy z E. Schröderheimem króla zaczął męczyć kaszel, który się wzmógł do tego stopnia, że w końcu był on zmuszony położyć się z powrotem do łóżka. W ranę wdała się gangrena. Wydzielała tak silny odór, że nie mogło go zwalczyć nawet obfite polewanie pacjenta wodą kolońską. 26 marca król poczuł się trochę lepiej i rozmawiał ze swoimi przyjaciółmi o nieśmiertelności duszy i spotkaniach swojego wuja Fryderyka II z Gottfriedem Wilhelmem Leibnitzem. Później jego stan znowu się pogorszył. Wieczorem 28 marca męczący kaszel nagle ustąpił i królowi ponownie się polepszyło. Posłał wówczas po księcia Karola i prosił go o darowanie życia królobójcom. Książę protestował przeciwko takiej pobłażliwości, w końcu jednak obiecał, że stracony zostanie tylko Anckarström. Rankiem 29 marca. Wachtmeister powiedział Armfeltowi, że król, który obudził się z bardzo wysoką gorączką i z coraz większym trudem oddychał (oprócz sepsy miał również zapalenie płuc), nie pożyje już długo. Do łóża umierającego Gustawa wezwano Nilsa Dahlberga, który był kiedyś jego osobistym lekarzem, ale został oddalony z dworu za krytykowanie życia osobistego władcy³⁵.

Dahlberg zaaplikował królowi leki, które poprawiły jego stan, ale jednocześnie oświadczył, że zostało mu już tylko kilka godzin życia i powinien zadbać o zbawienie duszy i bezpieczeństwo królestwa. Gustaw wezwał więc Elisa Schröderheima i podyktował mu trzy dokumenty, które podpisał. W pierwszym mianował Everta Taubego ministrem spraw zagranicznych, w drugim wyznaczył Gustafa Mauritz Armfelta generałem-gubernatorem Sztokholmu i komendantem białego regimentu gwardii, w trzecim ustanawiał księcia Karola wychowawcą i opiekunem młodego króla. Kiedy Schröderheim przygotował dokumenty, król przeczytał je uważnie i podpisał w obecności Taubego i Armfelta. Potem z trudnością podyktował kodycył do swojego testamentu z 19 maja 1780 r. wraz z suplementem z 1 czerwca 1789 r. Na jego mocy rząd tymczasowy miał zostać przekształcony w stałą Radę Regencyjną,

³⁴ Większość informacji o ostatnich dniach życia Gustawa III zaczerpnięto ze wspomnień Elisa Schröderheima. Z tego źródła o pierwszorzędym znaczeniu korzystali też w przeszłości i korzystają nadal wszyscy inni podejmujący ten temat autorzy. Por. *Från Tredje Gustaf dagar. Anteckningar och minnen af E. Schröderheim, G.G. Adlerbeth och G.M. Armfelt*, Bd 1 (*Skrifter till konung Gustaf III: s historia jämte urval ur Schröderheim's brefväxling*), utg. E. Tegnér, Stockholm 1892, s. 167-177. Por. też R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 205-207; B. Hennings, *Gustav III*, s. 458; C. Nordmann, op. cit., s. 258; G. Carlquist, *Bielke Nils Adam*, w: *SBL*, Bd 4, Stockholm 1924, s. 280, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/18169> (dostęp 11,06.2019). J. Potocki przesłał do Warszawy oficjalną relację z zamachu na króla opublikowaną przez dwór sztokholmski 18 III 1792 r., proklamację o powołaniu Rady Regencyjnej i kopię listu anonimowego przesłanego Gustawowi III przez C.P. Lilljehorna przed feralnym balem maskowy. Por. AGAD, APP nr 227, s. 930-933, 937-940.

³⁵ R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 208-210; B. Hennings, *Gustav III*, s. 458; C. Nordmann, op. cit., s. 258-259. Zwraca uwagę fakt, że jeszcze na kilka dni przed śmiercią Gustawa wierzono w jego wyzdrowienie. Poseł polski w Sztokholmie pisał bowiem: „Król dość zdrów. Doktorzy są kontente z jego stanu i mówią, że wyjdzie zupełnie, jak tylko będzie można operację zrobić”. Por. J. Potocki do I. Potockiego, Sztokholm 23 III 1792, AGAD, APP nr 227, s. 417.

która wraz z księciem Karolem miała sprawować rządy w Szwecji podczas małoletności króla. Gustaw chciał, by poczynania jego brata były kontrolowane przez jego wiernych gustawian. Królowa Zofia Magdalena, którą niesłusznie posądzano o udział w spisku, została odsunięta od regencji, podobnie jak słaby Fryderyk ks. Östergotlandii, zbyt zajęty kobietami i polowaniem. Regencja miała się skończyć 5 listopada 1796 r., kiedy Gustaw IV Adolf ukończy 18 lat. Książę Karol miał mu wybrać małżonkę, kiedy skończy lat 17. Król zabronił zwoływania riksdagu przed uzyskaniem pełnoletności przez jego syna³⁶.

Dahlberg poradził królowi, by posłał po kapłana. Zaproponowano arcybiskupa Uppsali. Król powiedział jednak: „Nie, nie chcę jego pomocy. Poślijcie po biskupa Växjö”. Olof Wallquist, który był w gotowości, natychmiast przyszedł z sakramentem. Gustaw wypowiedział się po raz ostatni. Powtórzył za Wallquistem „Wyznanie wiary” i „Ojciec nasz”, trzymając dłonie złożone do modlitwy, po czym przyjął komunię. Wszystkim zebranym król podziękował za służbę, adresując do każdego kilka ciepłych słów. Nikt nie został zapomniany. Armfelt zapytał, czy nie chce widzieć królowej i następcy tronu. Gustaw odpowiedział: „Nie, nie teraz. Czuję się śpiący i trochę odpoczynku dobrze mi zrobi”. Gustaw III zmarł, według oficjalnego oświadczenia dworu sztokholmskiego, 29 marca 1792 r. o godzinie 11.33³⁷.

W ten oto sposób zniknął ze sceny politycznej człowiek, którego poczynania mogły w znaczący sposób wpłynąć na rozwój wydarzeń tak w zachodniej, jak i we wschodniej części kontynentu europejskiego. Jego śmierć ucieszyła rewolucjonistów we Francji. Również sojuszniczka Gustawa – Katarzyna II nie miała najmniejszego powodu, aby żałować, że dokonano zamachu na jego życie. Po wieści o śmierci cesarza Leopolda II (zmarł 1 marca 1792 r.) była to druga w przeciągu bardzo krótkiego czasu pomyślna dla niej wiadomość. Obaj władcy stanowili bowiem potencjalnie poważne zagrożenie dla lansowanego w jej otoczeniu projektu dokonania zbrojnej interwencji w Rzeczypospolitej. Ich zniknięcie ze sceny politycznej zdawało się natomiast usuwać ostatnie przeszkody na drodze do jego realizacji³⁸.

Śmierć Gustawa III oznaczała też wycofanie się Szwecji z planów wzięcia udziału w wojnie przeciwko rewolucyjnej Francji. Opiekun małoletniego Gustawa IV Adolfa – Karol ks. Södermanlandii, był bowiem zdecydowanym przeciwnikiem linii politycznej zmarłego brata. O tym, że Szwecja nie udzieli pomocy francuskiej parze królewskiej, pisał już w dniu śmierci króla nowo mianowany minister spraw zagranicznych Evert Taube. Podobną opinię zawarł też w swoim liście do brata Jerzy Potocki³⁹. Szwecję czekały również radykalne zmiany w zakresie polityki wewnętrznej. Znamienne okazało się postępowanie regenta w stosunku do królobójców. Za swoją zbrodnię życiem zapłacił tylko Jacob Johan Anckarström, skazany na kwalifikowaną karę śmierci i stracony 27 kwietnia 1792 r. „Uka-

³⁶ R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 211; C. Nordmann, op. cit., s. 259; S. Carlsson, *Kodicillen till Gustaf III:s testamente*, „Personhistorisk Tidskrift”, 47/1949, s. 60-84; E. Lönnroth, *Kodicillen till Gustaf III:s testamente*, „Scandia. Tidskrift för historiska forskning”, 63/2008, s. 35-46. O ostatnich rozporządzeniach Gustawa III pisał też w posel polski w Sztokholmie. Por. J. Potocki do I. Potockiego, Sztokholm 1 IV 1792, AGAD, APP nr 227, s. 423-424.

³⁷ A. Geffroy, op. cit., t. 2, s. 293-296; R.N. Bain, op. cit., vol. 2, s. 212; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 322-323; eadem, *Gustav III*, s. 458; L. Stavenow, *Den gustavianska*, s. 225; C. Nordmann, op. cit., s. 259-260. Por. też Notyfikacja dworu sztokholmskiego o śmierci Gustawa III, AGAD, APP nr 227, s. 949.

³⁸ Por. N. Åkeson, op. cit., Bd 2, s. 205-206, 217-218, 251-253; C.T. Odhner, *Gustaf III*, s. 60-61; A. Söderhjelm, op. cit., s. 295; H.A. Barton, *Scandinavia*, s. 201-202; Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 555-556.

³⁹ Evert Taube do Hansa Axela von Fersena, Sztokholm 29 III 1792, cyt. za: A. Söderhjelm, op. cit., s. 308-309; J. Potocki do I. Potockiego, Sztokholm 1 IV 1792, AGAD, APP nr 227, s. 423. Por. też Z. Anusik, *Dyplomacja*, s. 558.

rano” również Johana Ture Bielkego, którego ciało zostało najpierw powieszzone, a następnie pochowane pod szubienicą. 24 maja Svea hövrat pod przewodnictwem riksdrotsa skazał co prawda na karę śmierci A.L. Ribbinga, C.F. Horna, C.P. Lilljehorna i C.F. Ehrensärda, ale w sierpniu tego roku ustanowiony przez Gustawa III Sąd Najwyższy (Högsta domstolen) zamienił im te kary na dożywotnie wygnanie. Spośród innych uczestników spisku, jedynie generał C.F. Pechlin, który konsekwentnie zaprzeczał, że brał udział w sprzysiężeniu, spędził resztę życia uwięziony na zamku Varlberg, gdzie zmarł w 1796 r. Pozostali uniknęli kary⁴⁰.

Na koniec warto dodać, że jeszcze przed pogrzebem Gustawa III (pochowanego w sztokholmskim Storkyrkan 14 maja) zaczęto pozbawiać urzędów jego przyjaciół i współpracowników. Ich los okazał się przesądzony, gdy 3 lipca 1792 r. powrócił do Szwecji z dobrowolnej emigracji zacięty wróg zmarłego króla – Gustaf Adolf Reuterholm. Szybko został on najważniejszym doradcą Karola ks. Södermanlandii i, sięgnąwszy po pełnię władzy, konsekwentnie dążył do zniszczenia ludzi z najbliższego otoczenia Gustawa III. Zwolnione przez oddalonych z dworu gustawian urzędy Reuterholm obsadził własnymi stronnikami. Już jesienią 1792 r. najbliższe otoczenie regenta tworzyli więc ludzie, którzy serdecznie nienawidzili jego zmarłego brata. I to oni właśnie decydowali o polityce państwa przez kolejne cztery lata⁴¹. Nie trzeba dodawać, że przez cały ten okres Szwecja pozostawała na uboczu wielkiej polityki europejskiej, a niebagatelne przecież osiągnięcia dyplomacji szwedzkiej z czasów panowania Gustawa III zostały w ogromnej większości zaprzepaszczone.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD).
 Archiwum Publiczne Potockich (APP) nr 227.
 Biblioteka PAU i PAN w Krakowie (B.PAU), rkps 1652.

Źródła drukowane

Berättelse om Riksdagen i Stockholm 1789, af Olof Wallquist, w: *Historiska Handlingar*, Bd 5, Stockholm 1866, s. 237-466.
 Bouillé L. de, *Souvenirs et fragments*, t. 1, Paris 1906.
 Brown J., *The Northern Courts*, vol. 3, London 1818.
 Coxe W., *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, vol. 4, London 1787.
Från Tredje Gustaf dagar. Anteckningar och minnen af E. Schröderheim, G.G. Adlerbeth och G.M. Armfelt, Bd 1 (*Skrifter till konung Gustaf III:s historia jämte urval ur Schröderheim's brevväxling*), utg. E. Tegnér, Stockholm 1892.
 Häger O., Villius H., *Sammansvärjningen: document kring mordet på Gustav III*, Stockholm 1986.

⁴⁰ R.N. Bain, op. cit., t. 2, s. 210; B. Hennings, *Gustav III: en biografi*, s. 327; L. Stavenow, *Anckarström*, s. 613-614; G. Carlquist, op. cit., s. 280; L. Krusius-Ahrenberg, *Ehrensärda*, s. 476; S. Åstrand, op. cit., s. 400; A. Åberg, op. cit., s. 157; O. Nikula, op. cit., s. 772; E. Lönnroth, *Ribbing*, s. 130; C. Nordmann, op. cit., s. 263-264. Por. też J. Potocki do I. Potockiego, Sztokholm 27 IV 1792, AGAD, APP nr 227, s. 436 (tu o egzekucji Anckarströma).

⁴¹ L. Stavenow, *Den gustavianska*, s. 234-236; Z. Anusik, *Misja*, s. 124-125. Por. też J. Potocki do Stanisława Augusta, Sztokholm 14 V 1792, B.PAU, rkps 1652, k. 170-171 (tu o pogrzebie Gustawa III); J. Potocki do I. Potockiego, Sztokholm 27 IV i 14 IX 1792, AGAD, APP nr 227, s. 437, 476.

Kongl. Maj:ts Rikets Swea Hof-Räts Protocoller Uti Undersökningsmålet, rörande det, å Högstsälige Hans Maj:ts Konung Gustaf den III:dje, glorwyrdigst i aminnelse, föröfwade mord, samt hwad dermed gemenskap äger, Stockholm 1792.

Sheridan C.F., *A History of the Late Revolution in Sweden*, London 1788.

Opracowania

Åberg A., *Lilljehorn Carl Pontus*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 23, Stockholm 1980-1981, s. 157.

Åkeson N., *Gustaf III:s förhållande till franska revolutionen*, Bd 1-2, Lund 1885-1886.

Almquist J.A., *Riksdagen i Gefle*, Upsala 1895.

Anderson R.C., *Naval Wars in the Baltic during the Sailing Ship Epoch 1522-1810*, London 1910.

Anusik Z., *Gustaw III w obozie kontrrewolucji. Stanowisko dworu sztokholmskiego wobec sytuacji we Francji po nieudanej ucieczce Ludwika XVI z Paryża w czerwcu 1791 r.*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2/2003, nr 1 (3), s. 113-155.

Anusik Z., *Czy na pewno pierwsza? Kilka uwag o konstytucjach szwedzkich XVIII wieku*, w: *Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki. Reminiscencje w 220. rocznicę uchwalenia*, red. J.A. Daszyńska, Łódź 2009, s. 183-208.

Anusik Z., *Dyplomacja szwedzka wobec kryzysu monarchii we Francji w latach 1787-1792*, Łódź 2000.

Anusik Z., *Monarchistyczny zamach stanu Gustawa III z 19 sierpnia 1772 r. Geneza, przebieg, konsekwencje*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 12/2013, nr 1, s. 91-121.

Anusik Z., *Gustaw III i baron de Breteuil. Nieznana karta z dziejów sekretnej dyplomacji w latach 1790-1792*, „Zapiski Historyczne”, 69/2004, z. 2-3, s. 25-67.

Anusik Z., *Kongres zbrojny u granic Francji. niespełniona nadzieja kontrrewolucji spod znaku Tuileriów w latach 1791-1792*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2/2003, nr 2 (4), s. 111-179.

Anusik Z., *Między Warszawą, Sztokholmem i Petersburgiem. Geneza rosyjskiej interwencji w Polsce w 1792 r. w świetle korespondencji ambasadora szwedzkiego w Petersburgu Curta von Stedingka*, w: *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich (Wrocław 15-18 września 1999 roku)*. Pamiętnik, t. 2, cz. 1, Toruń 2000, s. 255-276.

Anusik Z., *Misja polska w Sztokholmie w latach 1789-1795*, Łódź 1993.

Anusik Z., *O polską koronę. Dwór sztokholmski wobec kwestii sukcesji tronu w Polsce w dobie Sejmu Czteroletniego*, w: *Studia i materiały z dziejów nowożytnych*, red. K. Matwijowski, S. Ochmann-Staniszevska, Wrocław 1995, „Prace historyczne”, t. 13, s. 147-167.

Anusik Z., *Przykład szwedzki – konfederacja w Anjala*, w: *Król a prawo stanów do oporu*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 2010, s. 163-180.

Anusik Z., *Rokowania o polsko-szwedzki traktat sojuszniczy w 1790 roku*, „Zapiski Historyczne”, 61/1996, z. 2-3, s. 21-44.

Artéus G., *Gustav III:s militära ledarskap*, w: *Gustav III:s ryska krig*, red. G. Artéus, Stockholm 1992, s. 175-183.

Åstrand S., *Horn Clas Fredric*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 19, Stockholm 1971-1973, s. 399-400.

Bain R.N., *Gustavus III and his Contemporaries 1746-1792. An Overlooked Chapter of Eighteenth Century History*, vol. 1-2, London 1894-1895.

- Barton H.A., *Gustav III of Sweden and the Enlightenment*, „Eighteenth Century Studies. An Interdisciplinary Journal”, 6/1972-1973, no 1, Berkeley (University of California), s. 1-34.
- Barton H.A., *Russia and the Problem of Sweden-Finland 1721-1809*, „East European Quarterly”, 5/1972, no 4, s. 431-455.
- Barton H.A., *Scandinavia in the Revolutionary Era 1760-1815*, Minneapolis 1986.
- Birck E., *Angående Tolls krigsplan 1788. Ett bemötande*, Helsingfors 1945.
- Birck E., *General Tolls krigsplan år 1788. Dess utförande och sammanbrott*, Helsingfors 1944.
- Carlsson S., *Kodicillen till Gustaf III:s testamente*, „Personhistorisk Tidskrift”, 47/1949, s. 60-84.
- Ericson L., *Kriget till lands 1788-1790*, w: *Gustav III:s ryska krig*, red. G. Artéus, Stockholm 1992, s. 69-109.
- Ericson Wolke L., *Mordet på Gustav III*, Lund 2005.
- Geffroy A., *Gustave III et la cour de France. Suivi d'une étude critique sur Marie-Antoinette et Louis XVI apocryphes*, t. 1-2, Paris 1867.
- Glete J., *Kriget till sjöss 1788-1790*, w: *Gustav III:s ryska krig*, red. G. Artéus, Stockholm 1992, s. 110-174.
- Harrison D., *Mordet på Gustav III*, Lund 2020.
- Heckscher E.F., *Mercantilism*, 2nd ed., London 1962.
- Hennings B., *Gustav III: en biografi*, Stockholm 1957.
- Henrikson A., *Ekot av ett skott. Öden kring 1792*, Högnäs 1986.
- Hildebrand K.G., *Fagerstabrukens historia*, t. 1, Stockholm 1957.
- Jägerskiöld O., *Den svenska utrikespolitikens historia*, Bd 2, del. 2: (1721-1792), Stockholm 1957.
- Jägerskiöld S., *Tyrannicide and the right of resistance (1792-1809). A study on J.J. Anckarström*, „Studia Juridica Stockholmiensis”, 21/1964, s. 69-103.
- Karlbrom R., *Backgrunden till 1809 års regeringsform. Studier i svensk konstitutionell opinionsbildning 1790-1809*, Göteborg 1964.
- Koningsbrugge Van J.S.A.M., *Gustav III: Tyrant or Martyr*, w: *Trade, diplomacy and cultural exchange. Continuity and change in the North Sea area and the Baltic c. 1350-1750*, ed. H. Brand, Hilversum 2005, s. 211-219.
- Krusius-Ahrenberg L., *Engeström Jacob von*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 13, Stockholm 1950, s. 615-626.
- Krusius-Ahrenberg L., *Tyranmördaren C.F. Ehrensvärd*, Helsinki-Stockholm 1947.
- Landberg G., *Den svenska riksdagen under den gustavianska tiden*, w: *Sveriges riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning*, Bd 7, Stockholm 1932.
- Landen L., *Gustaf III. En biografi*, Stockholm 2004.
- Larson A., *Sammansvärtningen mot Gustav III*, Uppsala 1959.
- Lindberg H., *En ränksmidare. Strödda blad ur 1700-talets partistrider*, Stockholm 1928.
- Lönnroth E., *Kodicillen till Gustaf III:s testamente*, „Scandia. Tidskrift för historiska forskning”, 63/2008, s. 35-46.
- Lord R.H., *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1973.
- Mattsson A., *Komediant och riksförärdare: handskriftcirkulerade smädeskrifter mot Gustaf III*, „Acta Universitatis Upsaliensis”, Uppsala 2010.

- Nordland H., *Soldiers and Citizens: The concept of citizenship and the Anjala Covenant, 1788-1790*, „Scandinavian Journal of History”, 39/2014, s. 246-263.
- Nordmann C., *Gustave III. Un démocrate couronné*, Lille 1986.
- Odhner C.T., *Gustaf III och Katarina II efter freden i Värälä*, Stockholm 1895.
- Odhner C.T., *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering*, Bd 1: (1771-1778), Stockholm 1885.
- Odhner C.T., *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering*, Bd 2: (1779-1787), Stockholm 1896.
- Odhner C.T., *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering*, Bd 3: (1787-1788), Stockholm 1905.
- Rystand G., *Varför krig? Något om bakgrund och „orsaker” till Gustav III:s ryska krig*, w: *Gustav III:s ryska krig*, red. G. Artéus, Stockholm 1992, s. 9-22.
- Sahlberg G., *Den aristokratiska ligan. Sammansvärjningen mot Gustaf III*, Stockholm 1969.
- Söderhjelm A., *Sverige och den franska revolutionen. Bidrag till kännedom om Sveriges och Frankrikes inbördes förhållande i slutet av 1700-talet*, Bd 1: (Gustav III:s tid), Stockholm 1920.
- Stavenow L., *Anckarström Jacob Johan*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 1, Stockholm 1918, s. 610-614.
- Stavenow L., *Anckarströms Gottlandsresa och därpå följande högmålsprocess*, w: *Studier tillägnade Karl Warburg på hans sextioårsdag*, Stockholm 1912, s. 142-156.
- Stavenow L., *Den gustavianska tiden 1772-1789, Sveriges politiska historia till våra dagar*, utg. E. Hildebrand, L. Stavenow, Bd 10, Stockholm 1925.
- Stavenow L., *Tvenne utkast till oppositionsprogram från slutet av Gustav:s regering*, „Historisk Tidskrift”, 28/1908, s. 131-144.
- Tham W., *Konung Gustaf III och rikets ständer vid 1789 års riksdag*, Stockholm 1866.
- Ugniewski P., *Zamach na Gustawa III. Relacja polskiego świadka – autentyk czy apokryf?*, „Przełąd Historyczny”, 99/2008, s. 651-659.

Netografia

- Carlquist G., *Bielke Nils Adam*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 4, Stockholm 1924, s. 280, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/18169> (dostęp 11.06.2019).
- Hennings B., *Gustav III*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 17, Stockholm 1967-1969, s. 458, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13317> (dostęp 11.06.2019).
- Holm N.F., *Essen Hans Henric von*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 14, Stockholm 1953, s. 476, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15504> (dostęp 10.06.2019).
- Krusius-Ahrenberg L., *Ehrensward (Gyllembourg-) Carl Fredrik*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 12, Stockholm 1949, s. 476, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16736> (dostęp 5.06.2019).
- Lönnroth E., *Ribbing Adolph L.*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 30, Stockholm 1998-2000, s. 130, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=6657&forceOrdinarySite=true> (dostęp 5.06.2019).
- Nikula O., *Pechlin Carl Fredrik*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd 28, Stockholm 1992-1993, s. 772, <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=8082> (dostęp 8.06.2019).